

JAN DRAUS

TOWARZYSTWO STUDIÓW IRAŃSKICH W TEHERANIE W LATACH 1942-1945

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie działalności polskiej instytucji naukowej pod nazwą Towarzystwo Studiów Irańskich w Teheranie (dalej: TSIr), powstałej w Iranie w 1942 r. Działalność TSIr stanowi ważny fragment dziejów nauki polskiej na obczyźnie w latach II wojny światowej. Bliski i Środkowy Wschód był nie tylko trzecim (po Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej) pod względem liczebności obszarem polskiej emigracji wojennej, ale także prężnym ośrodkiem nauki polskiej, rozwijającej się w Palestynie i Iranie, a od 1945 r. również w Libanie. Działalność naukowa profesorów i innych pracowników polskich szkół wyższych, którzy w wyniku klęski kampanii wrześniowej 1939 r. znaleźli się dobrowolnie bądź przymusowo poza granicami kraju, stanowiła, obok konspiracyjnego szkolnictwa wyższego w okupowanej Polsce, ważny front walki cywilnej Polaków i jest świadectwem ciągłości rozwoju nauki polskiej pomimo niesprzyjających warunków uchodźczych.

Działalność TSIr nie doczekała się dotychczas opracowania naukowego¹. Autor pragnie wypełnić częściowo tę lukę. Na podstawie zachowanych akt Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rządu RP na emigracji z lat 1939-1945, które przechowywane są w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, oraz akt Poselstwa RP w Teheranie z tych samych lat, znajdujących się obecnie w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

*

Geneza powstania Towarzystwa Studiów Irańskich związana jest bezpośrednio z ewakuacją - w marcu i sierpniu 1942 r. - z ZSRR do Iranu polskiej armii pod dowództwem gen. W. Andersa, wraz z nią około 45 tysięcy ludności cywilnej. Wśród ogółu uchodźców cywilnych, którzy znaleźli tymczasowe schronienie w trzech teherańskich obozach uchodźczych, skąd ewakuowani byli do Afryki Południowej i Wschodniej, Indii,

Nowej Zelandii, Meksyku i Palestyny - jak podają statystyki Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Teheranie - około 0,5% stanowili profesorowie, docenci, adiunkci i asystenci polskich wyższych uczelni, w większości pochodzący z terenów, które w latach 1939-1941 były administrowane przez władze ZSRR². Oni to pomimo prawie dwuletniego pobytu w nieludzkich warunkach, a w szczególności profesorowie z Uniwersytetu Stefana Batorego (USB) w Wilnie podjęli myśl stworzenia instytucji naukowej, umożliwiającej powrót do badań naukowych. We wrześniu 1942 r., po zakończeniu drugiej sierpniowej fazy ewakuacyjnej, z inicjatywy prof. Wiktora Sukiennickiego z USB w Wilnie przy poparciu Poselstwa RP w Teheranie, postanowiono powołać do życia TSIR³. Oprócz prof. Sukiennickiego w skład grupy założycielskiej TSIR wchodził: prof. Czesław Czarnecki, prof. Stanisław Zyndram Kościałkowski, prof. Stanisław Świaniewicz (wszyscy z USB w Wilnie), prof. Zygmunt Klemensiewicz z Politechniki Lwowskiej i doc. Stanisław Zaremba z Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴. Zgodnie z opracowanym przez profesorów Sukiennickiego i Kościałkowskiego oraz doc. Zarembę statutem TSIR, uchwalonym na pierwszym walnym posiedzeniu odbytym 23 X 1942 r. w lokalu Poselstwa RP w Teheranie, celem tej instytucji było „kultywowanie nauki polskiej oraz szerzenie wiedzy o Polsce wśród mieszkańców Iranu, wiedzy zaś o Iranie i krajach sąsiednich wśród Polaków”⁵. Jak wynika z powyższego statutowego zapisu, nadrzędnym zadaniem TSIR było prowadzenie badań naukowych, zaś podrzędnym - działalność kulturalno-oświatowa wśród uchodźstwa polskiego i ludności perskiej. Dla realizacji tych zadań Walne Zgromadzenie członków TSIR powołało Radę Naukową, Zarząd i Komisję Rewizyjną. Przewodniczącym Rady Naukowej, a zarazem prezesem Zarządu został prof. Stanisław Kościałkowski, sekretarzem naukowym - mgr Bronisław Minc, a członkami Zarządu: prof. Wiktor Sukiennicki, doc. Stanisław Zaremba, dr Jakub Hoffman oraz dr Zygmunt Krzysztoporski, będący jednocześnie przedstawicielem Poselstwa RP w Teheranie⁶.

Formalną działalność Towarzystwo rozpoczęło 20 XI 1942 r. w lokalu uzyskanym w Szkole Polskiej w Teheranie przy Khiabam Nadeli Kucze Szirwani 4 (od września 1944 r. w lokalu przy ulicy Pahlewi, zaułek Szizad 21) Zarząd TSIR zorganizował bibliotekę, czytelnię i pracownię naukową. Tutaj też mieściła się kancelaria i kasa Towarzystwa, które prowadziła Melania Gołaszewska⁷.

Działalność naukowo-badawcza TSIR prowadzona była w sekcjach. Początkowo funkcjonowały cztery sekcje naukowe: historyczno-filolo-

giczna (przewodniczący prof. Kościałkowski), prawno-polityczna (przewodniczący prof. Sukiennicki), ekonomiczna (przewodniczący prof. Świaniewicz) oraz sekcja lekarska (przewodniczący dr med. Jan Rogowski, dyrektor polskiego szpitala uchodźczego w Teheranie). Na początku 1943 r., po wyjeździe prof. Sukiennickiego do Londynu, gdzie został on członkiem Komisji dla Badania Nieprawości Rządów Sanacyjnych przy Ministerstwie Sprawiedliwości Rządu RP, przewodniczącym sekcji prawno-politycznej został dr Wiktor Turek, były adiunkt na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza, jego zastępcą - sędzią dr Józef Auber. Po wyjeździe do Jerozolimy prof. Świaniewicza, który objął tam kierownictwo Biura Studiów Bliskiego i Średniego Wschodu, działającego w ramach Centrum Informacji na Wschodzie, utworzonego jesienią 1942 r. z inicjatywy ministra prof. Stanisława Kota, sekcję ekonomiczną TSIR przejął mgr Minc. W tym też czasie powstała sekcja matematyczno-przyrodnicza, której przewodniczył doc. Zaremba⁸.

Poważna reorganizacja personalna i strukturalna TSIR nastąpiła w 1944 r. W trakcie trwającej ciągle ewakuacji uchodźców polskich z Iranu wielu członków Zarządu i poszczególnych sekcji wyjechało z Persji. W marcu 1944 r. opuścił Teheran dr Krzysztoporski, w kwietniu mgr Minc, a w maju tegoż roku dr Hoffman, który udał się do Afryki Wschodniej. W związku z tym ich miejsce w Zarządzie TSIR zajęli: dr Franciszek Machalski, który objął funkcję sekretarza Zarządu, kpt. dr Wacław Loga i radca Poselstwa RP Jan Buzek jako członkowie Zarządu. Od listopada 1944 r., po wyjeździe z Iranu Jana Buzka, przedstawicielem Poselstwa RP w Zarządzie został konsul Stanisław Rosmański⁹. Podobnie z powodu wyjazdu dra Józefa Aubera i Konstantego Rdułtowskiego do Palestyny zdekompletowana została Komisja Rewizyjna TSIR. Wówczas na wniosek przewodniczącego Komisji Stanisława Iwanickiego z Delegatury Najwyższej Izby Kontroli w Teheranie dokooptowani zostali do niej: Zdzisław Deszberg z Poselstwa RP i Stanisław Maszłanka z Delegatury Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Teheranie¹⁰.

Jednocześnie Zarząd TSIR dokonał reorganizacji dotychczasowych sekcji naukowych. Sekcja historyczno-filologiczna przekształcona została na sekcję historyczną (przewodniczył jej nadal prof. Kościałkowski), a sekcja prawno-polityczna na sekcję prawniczą, której od tej pory (po powołaniu dra Turka do wojska) przewodniczył dr Alfons Tilles. Nadal funkcjonowały sekcje: ekonomiczna (po wy-

jeździe mgra Minca przewodniczyli jej kolejno: Jakub Ettinger i dr Antoni Dudryk-Darlewski), lekarska (po nagłej śmierci w 1944 r. dra Jana Rogowskiego działała pod przewodnictwem dra med. Wiktora Huper-ta) i matematyczno-przyrodnicza (przewodniczący doc. Zaremba); nato-miast nowo powołanymi sekcjami były: sekcja artystyczna i sekcja twórczości oryginalnej¹¹.

Najaktywniejszą działalność prowadziły sekcje: prawnicza, his-toryczna i ekonomiczna. Sekcja prawnicza, prowadzona przez dra Wikto-ra Turka i współpracująca ze Stowarzyszeniem Prawników Polskich w Iranie¹², skupiała większość przebywających wówczas w Teheranie praw-ników prowadzących pracę naukową. Do najbardziej czynnych członków tej sekcji należeli: dr Józef Brzeski (zmarł w Teheranie w 1944r.), dr Alfons Tilles, dr Józef Auber i dr Adam Bardecki. Do 1944 r. sek-cja ta opracowała szereg zagadnień z zakresu prawa irańskiego, doty-czących m.in. prawa handlowego, prawa o obywatelstwie, prawa małżeń-skiego oraz kwestii pracy kobiet i dzieci¹³. Bardzo pożyteczną pracę w zakresie tłumaczenia na język polski niektórych przepisów prawa irańskiego wykonały pracujące w tej sekcji stypendystki TSIR należą-ce do Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem. Felicja Grab-szrift przetłumaczyła irański kodeks karny, Szczesława Deręgowska część tekstów prawa obligatoryjnego, a Wanda Kapuścińska, współpra-cując z prof. Amirianem z Wydziału Prawa Uniwersytetu Teherańskiego, przepisy dotyczące organizacji sądownictwa irańskiego¹⁴.

Sekcja prawnicza zajmowała się jednocześnie sprawami prawa pol-skiego. Dr Brzeski opracował *Polskie prawo budżetowe na emigracji*, którego skróconą wersję przedstawił na jednym z zebrań naukowych TSIR; dr Auber napisał pracę pt. *Ustawodawstwo polskie na emigracji*, wyda-ną w 1943 r. przez Delegaturę Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Teheranie; dr Tilles opracował następujące zagadnienia: *Reforma polskiej ustawy patentowej*, *Prawo handlowe w Iranie z uwzględnieniem uprawnień obywateli polskich*, *Sprawa mieszkaniowa po powrocie do kraju oraz Projekt ustawy (w formie dekretu Prezydenta RP) regulują-cy sądownictwo dyscyplinarne w skupiskach obywateli polskich za gra-nicą - z uzasadnieniem*. Oprócz tego na zlecenie Ministerstwa Sprawie-dliwości RP, które finansowało powyższe prace, poszczególni członko-wie sekcji przygotowywali następujące opracowania: notariusz Bolesław Czyżewski - *Tytuł własności dla drobnych wiejskich nieruchomości*, dr Adam Bardecki - *Spory o przyczyny samobójstwa*, sędzieja Jan Morelow-ski - *Uwagi do kodeksu Karnego i Kodeksu Postępowania karnego*, dr

Leon Forbert - *Ustawa o restytucyjnym zajęciu pomieszczeń opuszczonych po wojnie*, adwokat Józef Zaściński - *Prawa obywateli na terytorium przechodzącym do innego państwa*¹⁵.

Sekcja historyczno-filologiczna (humanistyczna) zorganizowała seminarium metodologiczno-bibliograficzne, którego głównym zadaniem było zbieranie i opracowywanie wszelkich druków polskich wydawanych w Iranie, jak również poloników znajdujących się w wydawnictwach perskich. Prace te wykonywała m.in. Melania Gołaszewska oraz stypendystki ze Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem. Stypendystki te pod kierunkiem prof. Kościałkowskiego i dra Michalskiego przygotowały do druku kilka opracowań z zakresu iranologii, jak np. *O organizacji wojskowej w Persji za czasów Sassanidów*, *Rola kobiet w utworach Firdisi'ego*, ponadto zajmowały się zagadnieniami historii teatru perskiego, opracowały metodykę nauczania języków obcych w Iranie oraz dokonały redakcji gramatyki perskiej pióra A. Chodźki. Jedną z cenniejszych publikacji była praca Marii Gerstman pt. *Stanowisko kobiety perskiej w ostatnich 50 latach*¹⁶. Iranolog dr Machalski prowadził badania nad językiem i literaturą perską, prof. Kościałkowski - nad związkami Polski z Iranem, zaś Jan Heufeld - nad życiem i twórczością Stanisława Wyspiańskiego. Oprócz tego przetłumaczone zostały na język francuski *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* Adama Mickiewicza¹⁷. W 1943 r. w ramach tej sekcji powołane zostało Koło Miłośników Literatury Pięknej. Jego inicjatorem, a zarazem przewodniczącym, był dr Machalski. Na posiedzeniach Koła odczytywane były oryginalne utwory literackie członków, omawiane zagadnienia z zakresu krytyki literackiej oraz wygłaszane utwory klasyków perskich w tłumaczeniu polskim, dokonany z oryginałów bądź przekładów francuskich¹⁸.

Sekcja ekonomiczna zajmowała się badaniami ekonomiki współczesnego Iranu i opracowała m.in. referaty dotyczące nafty irańskiej, zagadnień handlowych polsko-irańskich (inż. Ettinger) oraz współzależności gospodarki Iranu i gospodarki wielkich mocarstw. Członkini tej sekcji, stypendystka Jadwiga Traunfellner, napisała pracę pt. *Bawełna w Iranie*¹⁹.

Sekcje matematyczno-przyrodnicza i lekarska prowadziły badania specjalistyczne. Pierwsza koncentrowała działalność na matematyce teoretycznej, druga, skupiająca 18 lekarzy, przejawiała swoją aktywność na terenie polskiego szpitala cywilnego w Teheranie. Efektem działalności sekcji lekarskiej była m.in. wydana w 1943 r. przez

Delegaturę Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej praca dra Hupertę pt. *O higienie w krajach tropikalnych*, przeznaczona dla polskiego uchodźstwa²⁰.

Poszczególne sekcje prezentowały swoje badania na cotygodniowych zebraniach naukowych TSIR. Wygłaszane i dyskutowane referaty dotyczyły zarówno badań iranoznawczych, jak i spraw polskich. Ponadto wszystkie sekcje uczestniczyły w gromadzeniu bibliografii książek iranoznawczych, wydanych w językach europejskich, a znajdujących się w bibliotekach teherańskich. Kartotekę tę od 1944 r. prowadził sekretarz TSIR mgr Minc, a następnie Irena Siwkowa²¹.

Ważne miejsce w działalności TSIR zajmowała współpraca naukowo-polsko-irańska. Już pod koniec listopada 1942 r. z inicjatywy prof. Sukiennickiego doszło do spotkania Zarządu TSIR z władzami Uniwersytetu Teherańskiego, w którym brał udział dyrektor Urzędu Propagandy Iranu Gaffari. Podczas tego spotkania przemówienia ze strony polskiej wygłosili prof. Sukiennicki i doc. Zaremba. Podobne spotkanie zorganizował w styczniu 1943 r. Wydział Prawa Uniwersytetu Teherańskiego. Przemówienia na temat współpracy wygłosili wówczas: ze strony irańskiej - dziekan Wydziału Prawa prof. Ghasseni Zadeh i sekretarz Irańskiej Akademii prof. Said Nafici, ze strony polskiej - prof. Kościałkowski, doc. Zaremba i dr Turek²². Zapoczątkowana w ten sposób współpraca naukowców polskich i irańskich przekształciła się w regularną wymianę naukową. Na początku 1943 r. na posiedzeniach sekcji historycznej wykłady wygłosili: dziekan Wyższej Szkoły Normalnej (Dadysz Serai Ali), tj. Wydziału Literatury Uniwersytetu Teherańskiego, prof. Bayami Hambaba, prof. literatury perskiej Said Nafici, prof. Seah Fatima; na posiedzeniach sekcji prawniczej: prof. Ghasseni Zadeh, prof. Alami Ebrahim-Khalil, dr Reza Kawussi (o nauczaniu prawa w Iranie), prof. Szahid Nourrai (o tendencjach narodowo-socjalistycznych w niemieckim prawie narodów) oraz prezes Sądu Apelacyjnego w Teheranie dr Ahmed Humen (o stanowisku kobiety w prawie irańskim)²³. W maju 1943 r. na Wydziale Literatury Uniwersytetu Teherańskiego odbył się wykład prof. Kościałkowskiego pt. *L'Iran eta la Pologne á travers les siécles*. Wykład ten, wydany niebawem w formie broszury, poseł RP Karol Bader wręczył szachinszachowi Iranu Mohamedowi Rezie Pahlavi oraz wielu innym osobistościom życia politycznego i naukowego Iranu. Wykład ten drukowany był także w odcinkach w prasie perskiej, m.in. w „Ettelaat Iran”.

Oprócz prof. Kościałkowskiego wykłady na Uniwersytecie Teherańskim wygłosili: doc. Zaremba (*Sur les intégrales premières systhèmes d'équations différentielles* i *Souvenirs académiques*) dr Turek, kpt. dr Loga, dr Machalski, mgr Minc i inni²⁴.

W 1943 r. w naukowych pismach perskich, głównie prawniczych, ukazywały się pierwsze artykuły naukowców polskich zrzeszonych w sekcji prawniczej TSIR. W miesięczniku „Moghughi”, wydawanym w Teheranie przez Ministerstwo Sprawiedliwości Iranu, ukazały się dwa artykuły dra Turka: *Nauczanie prawa w Polsce* i *Kodyfikacja prawa w Odrodzonej Polsce*, tłumaczone na język perski przez dra Machalskiego. W tym samym piśmie wydrukował także swój artykuł pt. *Ustrój sądów powszechnych* dr Auber²⁵.

W innych naukowych pismach perskich drukowali: w „Mejchan Parrestan” - dr Machalski (o literaturze perskiej), mgr Minc (o możliwościach współpracy polsko-irańskiej); w „Kzyhan” („Wszechświat”) - dr Turek (o współpracy prawniczej polsko-irańskiej)²⁶. Prasa irańska wielokrotnie pisała o działalności polskich naukowców w Teheranie, zamieszczając w całości wystąpienia Polaków na Uniwersytecie Teherańskim. W 1944 r. w „Asre Eghtessad” i „Jezdan” ukazał się wykład kpt. dra Logi o naukowej organizacji pracy, a w „Journal de Teheran” odczyt prof. Kościałkowskiego pt. *Persépolis vue par un Polonais*²⁷.

Duże zainteresowanie zarówno naukowców perskich, jak i prasy irańskiej wywołała akademia z okazji 400. rocznicy śmierci Mikołaja Kopernika zorganizowana 24 V 1943 r. przez TSIR. Referaty wygłoszone na tej akademii przez doc. Zarembę, mgr Minca i dra E. Dolińskiego przedrukowały „Journal de Teheran” i „Polak w Iranie”, wydawany przez Delegaturę Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej²⁸. Ogółem do połowy 1945 r. członkowie TSIR zamieścili w gazetach i czasopismach irańskich kilkadziesiąt artykułów związanych z życiem Polaków w okupowanym kraju i z przymusowym uchodźstwem²⁹.

Innym przejawem współpracy polsko-irańskiej były wycieczki naukowo-krajoznawcze po Persji, organizowane przez naukowców irańskich. W okresie Zielonych Świąt 1943 r. członkowie TSIR pod przewodnictwem archeologów perskich, dra Bahrami i Hesamoddin Kamyar, odbyli wycieczkę do słynnych ruin Rey'u (starożytne Raghes) i do Weraminu, natomiast w październiku 1943 r. w trakcie trzynastodniowej wycieczki zwiedzano ruiny starożytnych stolic achamenidzkich - Pasargady i Persepolis - a także historyczne miejscowości, takie jak: Kum, Kaszan, Fin, Natanz, Isfahan, Tepe Sialk, Abade i Szyraz. W czasie

zwiedzania cmentarza chrześcijańskiego na Dżulfie w Isfahanie odkrytonie znany dotychczas nagrobek posła króla Jana III Sobieskiego do Persji, Teodora Miranowicza, zmarłego tutaj w 1686 r. Nawiązano także kontakt z potomkami gen. Borowskiego i Aleksandra Chodźki (1804-1891), wybitnego orientalisty, profesora Collége de France, oraz ogłoszono kilka odczytów dla dzieci polskich przebywających w isfahańskim ośrodku uchodźczym³⁰. W celu prowadzenia dalszych prac badawczych na cmentarzu chrześcijańskim w Isfahanie oraz zbierania materiałów dotyczących isfahańskiego rzemiosła i przemysłu Zarząd TSIR mianował pracującego tam inspektora szkolnego Adama Lorentowicza członkiem korespondentem. We wspomnianych wycieczkach oprócz członków TSIR brali także udział nauczyciele szkół polskich w Teheranie oraz członkowie Związku Polskich Artystów Plastyków wraz z przewodniczącym Związku, a zarazem członkiem Rady Naukowej TSIR, prof. Romanem Schneiderem, którzy sporządzili dokumentację w postaci licznych zdjęć, szkiców i obrazów, udostępnioną na specjalnej wystawie w lokalu TSIR³¹. Ponadto organizowane były też wycieczki po Teheranie, w czasie których zwiedzano m.in. meczet Sepahsalar, świątynię Zoroastra, miejsce modłów sekty Bahaistów oraz Szkołę Sztuk Pięknych, gdzie wysłuchano wykładu znanego artysty irańskiego Teher Zadeh o współczesnej sztuce perskiej³².

W 1943 r. na bazie dobrze układającej się współpracy naukowej polsko-irańskiej powołane zostało Towarzystwo Polsko-Irańskie, którego przewodniczącym został gen. Esfandiani, a wiceprzewodniczącym - poseł Karol Bader. Zadaniem tego stowarzyszenia było pogłębianie współpracy kulturalno-oświatowej pomiędzy obydwojma krajami³³.

TSIR celem utrwalenia swojej działalności naukowo-badawczej zainicjowało własną działalność wydawniczą. W maju 1943 r. dzięki pomocy finansowej Funduszu Kultury Narodowej w Londynie, którym kierował prof. Jan Hulewicz, i Ministerstwa Informacji i Dokumentacji Rządu RP na emigracji wydano pierwszy zeszyt „Studiów Irańskich”. Zostały w nim zamieszczone rozprawy: prof. Sukiennickiego (*Iran w polityce światowej*), dra Dudryka-Darlewskiego (*Geografia Iranu*) oraz mgra Minca (*Stosunki gospodarcze dzisiejszego Iranu*)³⁴. Drugi zeszyt „Studiów Irańskich”, który ukazał się w 1944 r., zawierał cztery wykłady prof. Said Naficy o literaturze perskiej w tłumaczeniu Adama Starzeńskiego, rozprawę prof. Kościałkowskiego *Iranoznawstwo i iranołogia* oraz przekłady z literatury perskiej dra Machalskiego³⁵. W trzecim, a zarazem ostatnim zeszycie „Studiów Irańskich” wydanym w 1945 r. umieszczono artykuły dra Machalskiego (*Język irań-*

ski), Witolda Świątkowskiego (*Studia nad dawną obyczajowością Iranu*), Henryka Goblota (*Zwyczaj i obyczaje współczesnego Iranu*), Marii Gerstman (*Stanowisko kobiety perskiej w ostatnich 50 latach*), Hosseina Kasmai (*Okultyzm i przesady w Iranie*), Stefanii Niekraszowej (*Muzyka perska*), fragment książki *Szachname Firdusi'ego* w przekładzie dra Machalskiego oraz cenną dokumentację piśmiennictwa uchodźstwa polskiego w Iranie, opracowaną przez M. Gołaszewską i prof. Kościałkowskiego (*Polonica bibliograficzne irańskie z lat 1942-1944*)³⁶. Redaktorem „Studiów Irańskich” był prof. Kościałkowski. Ponadto TSIR w 1944 r. wydało w języku perskim książkę o Polsce pt. *Lachestan*. Ta praca zbiorowa polskich naukowców, ilustrowana przez artystę malarza prof. Bolesława Baake, przyczyniła się do pogłębienia współpracy polsko-irańskiej³⁷.

Oprócz działalności naukowej TSIR prowadziło także akcję oświatową wśród polskiego uchodźstwa w Teheranie. Akcję tę organizował i prowadził powołany przez pierwsze Walne Zgromadzenie TSIR, które odbyło się 23 X 1942 r., Polsko-Irański Uniwersytet Ludowy (PIUL), będący statutowym organem Towarzystwa³⁸. Działalność PIUL-u zainaugurowana została 25 XI 1942 r. cyklem wykładów z zakresu iranoznawstwa. Odbywały się one raz w tygodniu w każdym obozie uchodźczym w Teheranie. Do czerwca 1943 r. w ramach tego cyklu wygłoszono 63 wykłady. Najczęściej prelegentami byli: prof. Kościałkowski, dr Machalski, mgr Minc, dr Dudryk-Darlewski, dr Hoffman, dr Hupert, inż. Etinger i początkowo (do momentu wyjazdu) prof. Sukiennicki³⁹.

Począwszy od wiosny 1943 r. PIUL, niezależnie od odbywających się wykładów z iranoznawstwa, rozpoczął cykl wykładów z zakresu poloznawstwa i na tematy ogólne. W ramach tego z kolei cyklu odczyty wygłosili m.in.: prof. Kościałkowski (*U źródła mesjanizmu polskiego*), Teodor Parnicki (*Historia przed sądem literatury XX wieku*), Jan Heufeld (*Stanisław Wyspiański*), Melchior Wańkowicz (*Palestyna i Żydzi*) oraz dr Turek, dr Auber, dr Bardecki i dr Tilles (na tematy prawnicze)⁴⁰. Powyższą działalność odczytową PIUL-u wspomagały liczne organizacje zawodowe, zrzeszenia społeczne i kulturalno-oświatowe oraz religijne, m.in. Związek Ziem Południowo-Wschodnich, Koło Lwówian, Związek Ziem Północno-Wschodnich, Koło Ziemi Wileńskiej, Stowarzyszenie Prawników Polskich, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników, Zrzeszenie Nauczycieli Polaków w Iranie, Zrzeszenie Sióstr i Służby Zdrowia, Klub Polsko-Angielski, Związek Oficerów Urlopowanych i w Stanie Nieczynnym, Akcja Katolicka oraz duszpasterstwo katolic-

kie funkcjonujące w każdym obozie uchodźczym⁴¹. W 1944 r. niezależnie od działalności PIUL-u dr Machalski prowadził kursy języka perskiego dla młodzieży szkolnej i dorosłych.

Schyłkowym okresem działalności TSIR był 1945 r., kiedy zapadła decyzja całkowitej likwidacji polskich obozów uchodźczych w Iranie i ewakuacji pozostałych tam jeszcze Polaków do Libanu. Pod koniec marca 1945 r. wielu członków TSIR, w tym przewodniczący Zarządu prof. Kościałkowski, wyjechało do Bejrutu. Pozostali członkowie Rady Naukowej, tj. prof. Schneider, dr Machalski, dr Tilles i dr Jerzy Larcen-Lenczewski, zgodnie z wolą prof. Kościałkowskiego powierzyli obowiązki przewodniczącego Zarządu TSIR drowi Machalskiemu⁴². Po wyjeździe kpt. dra Logi, powołanego do służby wojskowej, i konsuła Romańskiego postanowiono nie uzupełniać Zarządu TSIR nowymi członkami z wyjątkiem opiekuna z ramienia Poselstwa RP, którym został radca Witold Okoński. Natomiast do Rady Naukowej zaproszono dyrektora Polskiego Gimnazjum i Liceum w Teheranie Henryka Piekarskiego, mjra dra Ludwika Zakrockiego i inż. Jelińskiego. Kancelarię i kasę TSIR po wyjeździe Melanii Gołoszewskiej przejęła Weronika Korpusik, zaś funkcję Komisji Rewizyjnej pełnił Zdzisław Deszberg jako jej jedyny pozostały członek⁴³.

Działalność Towarzystwa w 1945 r. aż do likwidacji jesienią tegoż roku koncentrowała się głównie na sprawach technicznych, tj. na dalszym zbieraniu poloników irańskich, uzupełnianiu archiwum fotograficznego, rozpowszechnianiu wydawnictw TSIR, a przede wszystkim na gromadzeniu biblioteki, która stanowiła cenną zdobycz Towarzystwa, mającej przysłużyć się do ożywienia rozwoju iranistyki w niepodległej Polsce. Dzięki zabiegom dra Machalskiego obejmująca ponad 1000 woluminów biblioteka zawierała prawie komplet wydawnictw arcydzieł literatury perskiej i druków litograficznych, przeważnie z początków XIX w., zbiory współczesnej poezji i beletrystyki perskiej, a także komplety czasopism naukowo-literackich, jak „Bahar” (Wiosna), „Mihr” (Miłość) i „Armaghan” (Podarunek), będących rzadkością bibliograficzną nawet na perskim rynku księgarskim⁴⁴. Kontynuowano także studia naukowe, finalizując rozpoczęte wcześniej prace. Kpt. dr Loga przed swoim wyjazdem opracował materiały dotyczące zagadnień perskich partii politycznych, perskiej i azerbejdżańskiej prasy. Natomiast dr Machalski oddał do księgi pamiątkowej ku uczczeniu naukowej i literackiej działalności profesora Uniwersytetu Teherańskiego Pure Davuda artykuł pt. *Perskie wyrazy w języku polskim*, a z myślą o kolejnych tomach „Studiów Irańskich” napisał rozprawę *Wpływy polskie w przemyśle perskim*

oraz dokonał przekładu fragmentów *Bustanu Saadiego*⁴⁵.

Odbywały się również cotygodniowe zebrania naukowe, na których wystąpili: dr Jerzy Larren-Lenczewski (wygłosił dwa wykłady: *O dywanach perskich i Kurdowie*), kpt. dr Loga (*Przegląd wydarzeń politycznych w Iranie*), dr Machalski (*Starożytna i dzisiejsza Suza*) oraz Piotr Piałucha (*Uwagi o szkole w Polsce powojennej*). Ostatnim formalnym akcentem działalności TSIr było odbyte 28 VI 1945 r. zebranie Rady Naukowej i Zarządu pod przewodnictwem dra Machalskiego⁴⁶. Dalsza praca pozostałych jeszcze w Teheranie członków TSIr była związana z ewakuacją dobytku Towarzystwa do Bejrutu, która nastąpiła jesienią 1945 r.

*

Kontynuacją działalności Towarzystwa Studiów Irańskich na gruncie libańskim był utworzony w kwietniu 1945 r. z inicjatywy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rządu RP w Londynie Polski Instytut Studiów Bliskiego Wschodu w Bejrucie, przekształcony następnie w Instytut Polski w Bejrucie, będący jednocześnie filią Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce z siedzibą w Nowym Jorku. Dyrektorem Instytutu Polskiego w Bejrucie, który funkcjonował do 1950 r., był prof. Stanisław Kościałkowski⁴⁷.

P R Z Y P I S Y

¹ W dotychczasowej historiografii zarówno krajowej, jak i emigracyjnej można znaleźć na ten temat jedynie wzmiankę w: „Nauka Polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój” 25 : 1947 s. 572 oraz czterostronicowy artykuł wspomnieniowo-informacyjny F. Machalskiego *Działalność Towarzystwa Studiów Irańskich w Teheranie (1942-1945) i Instytutu Polskiego w Bejrucie (1945-1947)*. W: „Życie Nauki”. Miesięcznik naukoznawczy 6 : 1948 nr 33-34 s. 257-262.

² *Skład zawodowy ludności uchodźczej*. Akta Poselstwa w Teheranie. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: Poselstwo. AAN) sygn. 19.

³ S. Ś w i a n i e w i c z. *Wspomnienie o Wiktorze Sukiennikim*. „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 66 : 1983 s. 64.

⁴ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Studiów Irańskich w Teheranie od 20 XI 1942 do 20 III 1944*. Poselstwo. AAN sygn. 38.

⁵ *Statut Towarzystwa Studiów Irańskich*. Poselstwo. AAN sygn. 35.

⁶ *Sprawozdanie z działalności* sygn. 38.

⁷ Tamże.

- ⁸ *Sprawozdanie 3 z działalności Towarzystwa Studiów Irańskich w Teheranie od 1 IV do 30 VI 1943.* Akta Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Londynie (dalej: Akta MWRiOP). Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: AIPiMS) sygn. A-19 II/25.
- ⁹ *Pismo ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, prof. Władysława Folkierskiego, do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 27 XII 1944 roku.* Akta MWRiOP. AIPiMS sygn. A-19 II/25.
- ¹⁰ Tamże.
- ¹¹ Tamże.
- ¹² Stowarzyszenie Prawników Polskich w Iranie powstało w listopadzie 1942 r. z inicjatywy licznej, ok. dwustuosobowej grupy adwokatów, sędziów i prokuratorów. Prezesem Stowarzyszenia był sędzia Kazimierz Aleksander Abramowicz, zastępcą prezesa - adwokat dr Leon Forbert, sekretarzem - mjr Mieczysław Jurkiewicz, zaś członkami zarządu: adwokat Jan Aleksandrowicz, notariusz Bolesław Czyżewski, sędzia Jan Morelowski, adwokat dr Adolf Tilles i adwokat Józef Zaściński. Zob. *Ośrodki polskie zagranicą.* Poselstwo. AAN sygn. 38.
- ¹³ *Sprawozdanie z działalności* sygn. 38.
- ¹⁴ *Sprawozdanie 3 z działalności* sygn. A-19 II/25.
- ¹⁵ *Ośrodki polskie zagranicą* sygn. 38; *Sprawozdanie z działalności Stowarzyszenia Prawników Polskich w Iranie do Ministerstwa Sprawiedliwości RP (25 IV 1944).* Poselstwo. AAN sygn. 19.
- ¹⁶ Zob. W. T u r e k. *Ruch umysłowy w Teheranie.* „W drodze” (Jerozolima) 1944 nr 13.
- ¹⁷ *Prace Towarzystwa Studiów Irańskich od września do grudnia 1943 roku.* Poselstwo. AAN sygn. 55.
- ¹⁸ Zob. T u r e k, jw. s. 3.
- ¹⁹ *Sprawozdanie 3 z działalności* sygn. A-19 II/25.
- ²⁰ Tamże.
- ²¹ *Działalność Towarzystwa Studiów Irańskich w 1944 roku.* Akta MWRiOP. AIPiMS sygn. A-19 II/25.
- ²² *Sprawozdanie z działalności* sygn. 38.
- ²³ Tamże.
- ²⁴ Tamże; M a c h a l s k i, jw. s. 258.
- ²⁵ Zob. J. H o f f m a n. *Bibliografia druków polskich w Iranie.* „W drodze” (Jerozolima) 1944 nr 13.
- ²⁶ *Sprawozdanie z działalności* sygn. 38.

- 27 *Towarzystwo Studiów Irańskich w 1944 roku.* Akta MWRiOP. AIPiMS sygn. A-19 II/25.
- 28 *Sprawozdanie 3 z działalności* sygn. A-19 II/25.
- 29 M. G o ł a s z e w s k a, S. K o ś c i a ł k o w s k i. *Polonica bibliograficzne irańskie z lat 1942-1944.* „Studia Irańskie” 1945 z. 3 s. 148-189; S. K. [Stanisław Kościałkowski - przyp. J. D.]. *Uzupełnienia dodatkowe do poloników bibliograficznych irańskich.* „Teki Bejrucka” z. B. Materiały bibliograficzne. Instytut Polski. Bejrut 1949 s. 187-189.
- 30 *Sprawozdanie z działalności* sygn. 38; *Towarzystwo Studiów Irańskich do funduszu Kultury Narodowej w Londynie (pismo z dnia 26 VIII 1943).* Akta MWRiOP. AIPiMS sygn. A-19 II/25.
- 31 *Sprawozdania z działalności* sygn. 38.
- 32 Tamże.
- 33 *Notatka Towarzystwa Studiów Irańskich, 1943 r.* Poselstwo. AAN sygn. 55.
- 34 „Studia Irańskie” 1943 z. 1.
- 35 „Studia Irańskie” 1944 z. 2.
- 36 „Studia Irańskie” 1945 z. 3.
- 37 W. Z a j ą c z k o w s k i. *Polska działalność orientalistyczna na Wschodzie w latach 1942-1944.* „Przegląd Orientalistyczny” 1949 z. 1 s. 92.
- 38 *Statut Towarzystwa* sygn. 55; *Notatka Wiktora Sukiennickiego w sprawie akcji oświecenia w Iranie z dnia 18 XI 1942 r.* Poselstwo. AAN sygn. 55.
- 39 *Polsko-Irański Uniwersytet Ludowy w Teheranie. Program prac na rok 1942 i 1943.* Poselstwo. AAN sygn. 55.
- 40 *Sprawozdanie 3 z działalności* sygn. A-19 II/25.
- 41 *Sprawozdanie z działalności Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Teheranie.* Poselstwo. AAN sygn. 19-90. Akta Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Londynie. AAN sygn. 52-64.
- 42 *Sprawozdanie Towarzystwa Studiów Irańskich na kwiecień, maj i czerwiec 1945 roku.* Poselstwo. AAN sygn. 38.
- 43 Tamże.
- 44 M a c h a ł s k i, jw. s. 260.
- 45 *Sprawozdanie Towarzystwa* sygn. 38.
- 46 Tamże.
- 47 Temat powstania i działalności Polskiego Instytutu Studiów

Bliskiego Wschodu i następnie Instytutu Polskiego w Bejrucie ze względu na ogromną objętość autor zamierza przedstawić w oddzielnej rozprawie.

DIE GESELLSCHAFT FÜR IRANISCHE STUDIEN IN TEHERAN
VON 1942 BIS 1945

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Artikel will die Tätigkeit der im Iran entstandenen polnischen wissenschaftlichen Einrichtung darstellen, die den Namen „Gesellschaft für Iranische Studien in Teheran“ trug. Das Wirken dieser Institution bildet ein wichtiges Fragment der Geschichte der polnischen Wissenschaft während des 2. Weltkrieges im Ausland. Ausser Grossbritannien und den Vereinigten Staaten von Nordamerika stellte der Nahe und Mittlere Osten nicht nur das zahlenmässig drittstärkste Gebiet der polnischen Kriegsemigration dar, sondern auch ein tatkräftiges Zentrum der polnischen Wissenschaft, die sich in Palästina und im Iran sowie seit 1945 auch im Libanon entwickelte. Diese wissenschaftliche Tätigkeit polnischer Professoren und anderer Geistesarbeiter polnischer Hochschulen, die sich im Ergebnis der Niederlage im Septemberfeldzug 1939 freiwillig oder gezwungenermassen ausserhalb Polens befanden, war neben dem konspirativen Hochschulwesen im besetzten Polen eine wichtige Front des zivilen Kampfes der Polen und zeugt von der Kontinuität der Entwicklung der polnischen Wissenschaft, trotz der ungünstigen Flüchtlingsbedingungen.

Die Tätigkeit der Gesellschaft für Iranische Studien ist bisher noch nicht wissenschaftlich untersucht worden. Deshalb ist der Autor bestrebt, gestützt auf die erhaltengebliebenen Akten des Ministeriums für Religiöse Bekenntnisse und Öffentliche Bildung der Regierung der Republik Polen in der Emigration aus den Jahren 1939-1945, die im Polnischen Institut und General-Sikorski-Museum in London aufbewahrt werden, sowie die Akten der Gesandtschaft der Polnischen Republik in Teheran (1939-1945), die sich im Archiv Neuer Akten in Warschau befinden, diese Lücke zumindest teilweise auszufüllen.